

այս քաղքէն կըտրիճան յօգկոյ քաղաք երթայ
Հարսն առնելու, ի հոս միայն զիւսն պիտայ,
ինչոր տալու էր. ու ի հոս ուսկից զհարսն կառ-
նու լըման պիտայ զճօնօրարիումն:

ԺԷ) Կարիճան որ կու կարգվի, Հարսնեցն
էտու մէկ տարի այս Եղբայրութենէ չիպի
զատվի: Բայց ազատ պիլայ յամեն ծառայու-
թենէ: Տարին որ լըմայ, շնորհակալ պի գայ
Եղբայրութեանը Սէսիայի ատենը: Բայց պար-
տական պիլայ յամեն տարի զերեք տարեկան
հախը առաւ Սընկին, որ գեղբայրութեան
վարձքն չի կործնու ընտրութեանն ատենը. ու
երբ փնքն Եղբայրութիւնը ձենէ իբմը հար-
կաւորութեանն սէսին, պէտք է որ Սէսիայն
գալի:

ԺԸ) Ենթեր նային Եղբարքն, որ ժիր ըլան
ու սիրով զիրենց պարտաւորութիւնը ու զգործք
ողորմութեան ինչպէս որ գրած է կատարին որ
ի սուրբ Երրորդութենէն զիրենց աշխատանաց
վարձքն ու զօրհնութիւնն արժանի ըլան առ-
նելու:

(ԸՇԻՆՆԻԻԷԷ)

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐԻՈՒՐԵՆԴԻ ԶԱՆՈՒՄԻՆԸ ԺԱՂԱՊԷ

Յաջորդ հատուածս լոյս տեսած է հայագէտ
Փր. Միւլլերի գրելն Վիեննայի Արեւելագիտական
Թերթին մէջ. (Fr. Müller: Ueber den Ursprung der
Vocalzeichen der armenischen Schrift: WZKM 1894,
Heft II, p. 155—160): Հարկ կը համարինք ընթերցողաց
ծանօթացնել այս զուգիւնն, ընչպէս ժամանակն
ծանօթացնողս մնք հայագիտիս հայերէն տառերուն
վրայ գրած ուրիշ հատուածները. (Տմտ. WZKM 1888,
Heft III, p. 245—248 ու 1890, Heft IV, p. 284—288. Թրգմ.
ի հասնդէս 1889, էջ 86—87 եւ 1891, էջ 68—70):
Այս անգամ բողոքովն նոր գաղափար մը կը յայտնէ
հայագէտս՝ ընամարդ հաստատել որ հայ ծայնաւոր
տառք ու թէ յունարէնէն ծագած ըլլան, այլ աւետական
տառերն:

Հ. Օ. Տ.

Նկատելից հատուածներուս մէջ, ուր
Առողկայ եւ Վարդանայ առած տեղեկութեանց
վրայ հիմնուած՝ հայերէն տառերու ծագման
նկատմամբ խօսուած է, ըննացած եմ ապացու-
ցանել որ այն երկու մատենագրաց համեմատ պէտք
ենք սեփական եւ յատկապէս քրիստոնէական պարտքեր

մը նկատել իրբու աղբիւր հայերէնին, եւ թէ
Մեքսիկայ արդիւնքն էր այն որ յայտարար Գառնի
հայերէնով սեփական թղթաշարին վերածեց
պարզ քրիստոնէական, որուն մէջ թէ քաղաքային եւ
թէ ծայնաւորը հաւասարապէս կը նշանակուին
տառերով: — Թէ այս պայտէս եղած ըլլալու
է՝ կ'ապացուցուի պայծառ կերպով Մեքսիկայ
այս նկատմամբ ունեցած գործունէութեան
վրայք հին մատենագրաց, ի մասնաւորի Մ.
Խորենացոյ թով պահուած տեղեկութիւններով:

Մեքսիկայ կը ծանշայ Դանիէլի պարտքերն,
եւ քիչ մ'առնի իւր աշակերտաց ձեռք փոր-
ձելով՝ կը գտնէ որ այն տառերը անբաւա-
կան են աստուածային պաշտամանց ժամանակ
կարեւոր ընթերցուածները եւ կարգացմունքն
անոնցմով ի գլուխ հանելու. (Մ. Խոր. Գ, ԺԷ):
Յայտնապէս սեփական պարտքերը մին էր այն
ընթէ սեփական ինքնագրու, եւ ասով անյարմար ոչ-
սեմական լեզուի մը բառերը ներկայացընելու:
Վերեւայ թէ Դանիէլի աւանդութեան ալ շատ
չէր վատահեր Մեքսիկայ, չէր եղել հաւատալ
թէ այն պարտքերն չայց հնագոյն ժամանակ-
ները գործածածն ըլլայ. վասն զի Եղբայր քանա,
որպէս զի այն տեղոյ դիւանին մէջ Դանիէլի
տառերուն — հին Հայոց պարտքերին —
նկատմամբ աւելի տեղեկութիւն գտնել կարե-
ւոյ. (Մ. Խոր. Գ, ԺԷ): Բայց իւր յոյն ի գերեւ
եղաւ. եւ նաեւ գոհացողիչ արդիւնք չունեցան
ուրիշ փորձերն ալ, զոր ուրիշ անձանց հետ
ըլլաւ: Այն ատեն աղօթքով օգնութիւն խն-
դրեց՝ ըստ աւանդութեան, — եւ աստուածա-
յին գաղափար մը լուսաւորեց իւր միտքը:
Հայերէն լեզուի արիւնջաւորներն, եւ ի, ւ, շ, օ, ւ
իրբու անկեղծ հնչմունք ըմբռնեց եւ ոչ թէ
քաղաքային պարզ ընկերակցող, ինչպէս է
սեմական պարտքերն, որոնք մ'որով հայերէն լե-
զուն հիշքու եւ արդիւնք կերպով գրուի եւ նշն-
պէս ճշդու եւ ապահով կերպով կարգացուի
կրնար:

Հոս խնդիր կը յառնէ թէ՛ արդեօք Մեք-
սիկայ պարտքերին ետք ծայնաւորներն ըստ կամս
հայերէն՝ թէ ուրիշ պարտքերն մ'առաւ: —
Եւ այս վերջին դիպաց մէջ խնդիր է թէ ինչ
պարտքերն աղբիւր եղաւ Մեքսիկայ մոծած
հայերէնի ծայնանիշ տառերուն:

Այստեղ կրնան միայն յունարէն եւ
աւետական պարտքերն խնդրոյս մէջ ի նկատ
առնուիլ: Նրկու պարտքերն ալ Մեքսիկայ քիչ
շատ տեղեկութիւն ունենալու էր՝ Վաւաշապետ

աղբայի քարտուղարութեան մէջ գործք ունե-
նալով, ուր կը գտնուէին մէկ կողմանէ
պաշտօնական գրութիւնք երկու գումով ալ եւ
միւս կողմանէ անձինք, որ այն երկուքին միոյն
կամ միւսին տեղեակ էին:

Արդ թէ եւ գիրքին լուծումն կ'ըլլար
միաբանիլ այն բանասիրաց հետ, որոնք հայերէն
տառերը նոյն ժամանակի յունական նոտագրէն
յոտալը բերել կ'ուզէին, եւ ասով ազատ կ'ըլլայ-
ինք ապացոյց բերելէն առ այն՝ թէ հայերէն
ձայնաւոր տառերը յունարէն նշանագիրներէն
առնուած ըլլան, սակայն ես այն կարծիքն ունիմ
— որչափ ալ այս ոմանց արտասովոր երեւայ
— թէ հայերէն ձայնաւոր նշանագիրը ծագած
չեն յունարէն նոտագրէն. այլ թէ հայերէնի
ձայնաւոր տառք կապ ունին աւետական նշա-
նագրոց հետ:

Այս կարծիքն հաստատուելու կը ծառայէ
յաջորդ տախտակը՝

Ա	ա	օ	օ
Ե	ե	է	օ
Ե	է	օ	օ
Ը	ը	ճ	ա
Թ	թ	ձ	1 (ա)
Ռ	ռ	ն	0 (ա)
Ի	ի	ի	ի

Պէտք է նաեւ մտածել որ մէկ կողմանէ
հայ տառերուն հնագոյն եւ նախնական ձեւն
անծանօթ է մերի, եւ միւս կողմանէ հայ տա-
ռերուն ձեւն հնագոյնէն յունական գեղադրու-
թեան ազդեցութեան ներքեւ փոխուեցաւ: —
Առաջին չորս տառերու՝ ա, ե, ի, ը՝ աւետական
համապատասխանող նշանագրոց հետ նոյն
ըլլալը ցուցման կարօտ չէ. ք եւ ո տառերու մէջ
կը գտնուիք աւետական նշանագիրքէն ձախ դար-
ձած եւ այն ձեւով նշագրուած գրուած. իսկ ո
տառին մէջ կ'երեւայ թէ աւետական նշանա-
գիրը միւս կողմ չըլլած է:

Ուստի Մետրոպոլիտանաց հայերէն նշանա-
գրոց գիրքին իջիւմ Գեօրջի հետեւեալն ըլլալու
է: Մետրոպոլիտանացի որ չայոց հին տառերն

անգործածական են լեզուն այնպէս ներկայա-
ցնելու որ գրեալ նշանաձեւերու առհասարակ
կարգադրութիւնը կարենան, միտքն ընկած ըլլալու
է թէ Պարսից քով՝ որոնք աւորեայ կենաց մէջ
պարզ բաղաձայնագիր պարբերէք կը գործա-
ծէին, պաշտամանց մէջ քրմերէն այնպիսի նշա-
նագիրք կը գործածուին, որովք կարելի էր
մեռեալ լեզուով մը գրուած այն կրօնական
գրութիւնքն իրարմ առհասարակ — ձերքին
կետիս պատճառն այն էր որ այն պարբերէքն
(գնեգականն) ունէր նշաններ՝ լեզուն յայնա-
պիսի նշանակելու, որմէ զուրկ էր սովորա-
կան պարբերէքը (պահլաւարէքը)՝ այսինքն՝
սեմական բաղաձայնատառ պարբերէքը պարզ
ձայնատառի վերածուած էր: Մետրոպոլիտանաց
նշանագիրքն ալ սկիզբն եւ ընդունելով, որով զեն-
դարէն ձայնաւորանիշ տառերն առաւ իւր
պարբերէքին մէջ, եղաւ Գեօրջի հայերէն տառե-
րուն: Այն որ ա, է, ո տառերու համար առած
է Մետրոպոլիտանացի, ք, ձ, ք երկարները, անկէ յառաջ
եկած է որ պարբերէքը որոշուած էր նախ եւ
յառաջ բարբառներէն մէջ գործածուելու՝
ուր որոշ, չափակցեալ արտասանութիւն մը
կարելի էր: Այն ալ որ Մետրոպոլիտանացի պարսկա-
կան պարբերէքէն առած գաղափարը՝ երկնից
ազդեցութեան վերաբարձած է, կը մեկնուի
գիրքեւս նոյն ժամանակի հանգամանքներէն:
Եթէ իւր ազգակցաց յայտնէր որ իւր տառերը
յօրինած է քրիստոնեայ Հայոցմէ առուած հե-
թանոս Պարսիկներէն, անշուշտ իրեն դէմ մեծ
դժգոհութիւն պիտի ծագէր, եւ իւր գիւտն
աննորոշելի պիտի ըլլար . . . :

Թէ հայերէն տառերուն մէջ յունարէնէ
փոխառութիւն մ'երած չէ, կը ցուցուի նաեւ
այն հակակրօններէն, զոր ունէին նոյն ժամանակ
յունական իշխանութեան ներքեւն եղող Հայք
եւ Յօրիքիս՝ Մետրոպոլիտանացի գիւտն դէմ: — Այս-
պէս կը գրէ Սահակ կաթողիկոս իւր նամակին
մէջ առ Թեոդոս կայսր (Մ. Խոր. Գ. ԺԷ.)՝ « Եւ
ոչ հանդիպեցայ ընդունելութեան յիմում
վնձակին Ի հրամանէ վերափառացս սոցա,
այնչափ ատեցեալ զմզմ, մինչեւ զնշանագիրս
անգամ ոչ ընկալան, զորս եբեր նոյն այր՝ զոր
առաքեցի առ ձեր բարեբարութիւնդ, բազում
անգամ ճգնեալ դորա յԱսորուց աշխարհին: »
Եւ աւելի խիստ կերպով կարելի չէ ամբողջ
պարբերէքն ոչ-յունական ծագումը նշանակել
քան այն պատասխանով, զոր Թեոդոս կայսր
գրած է Սահակին կաթողիկոսին՝ իւր
կայսրը. (անդ.)՝ « Եւ առաւել յայսմ մեղադիր

1 Եթէ ուղիղ է մեր այս կարծիքը, կրնանք աւետա-
կան տառերու հնութեան չափն աւելի ճշդի. որով
քան մինչեւ յայտն: Այն ատեն ինչ երկար աւետական
գիրք պահպանուի որպէս քրմային ծագած ըլլալ է դարուն,
ինչպէս Զիմել (Zimm, Spiegel, Grammaire der alter-
tümlichen Sprachen, p. 11) եւ ուրիշ գիտնականք կ'ընդունին,
այլ պէտք է արգէն Գր. Նախնականագիրս Գր. դարուն
ծագած ըլլալ. կարծիք մը, զոր արգէն միմիայն հնագրա-
տական հիմանց վրայ հիմնուող որս թերթիքն մէջ (1891,
p. 253) յայտնած է: Սակայն նաեւ հնագրական հիմանք
մէկի գնելով՝ նոյն իսկ աւետական տառերու երկուսն անոնք
(սակ Spiegel, անդ.) եւ նաեւ յունական տառերու երկուսն անոնք
զորս ըսած անուրաքանչ՝ ազդեցութիւնք կը տեսնուի զեն-
դարեւեւս այնպիսի ժամանակ մ'որ յունարէն գիրքն առ-
կարէն բաւական եւնօթ էր երկուսն մէջ, որ միայն մինչեւ
Պարսիկաց պետութեան կործանէն քիչ մ'աւել կարելի էր:

եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որ ի մերում քաղաքիս, յԱսորեաց ոմանց ինդերէր զհմաստից գիւտաւ Վասն որոյ հաճեալ էաք ընդ մերոց ծառայիցսդ արհամարհել զայսպիսի ուսմամբդ, բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մեսրոպ թէ կատարուն արուեստիդ ի շնորհաց վերնոյն եղեւ, գրեցաք՝ զի ամենայն փութով ուսցին, եւ գրեզ պատուով ընկալցին՝ որպէս զարդարեւ վարդապետ իւրեանց, հանգոյն արքեպիսկոպոսին Վեսարու։

Միեւնոյն բանը կը հաստատէ Մ. Խորենացւոյ այս խօսքն ալ. (Մ. Խոր. Գ, ԺԳ.) «Ընդ այն ժամանակս եկեալ Մեսրոպայ, եւ բերեալ զընանագիրսմբոյ լեզուիս, եւ հրամանաւ Վրամ շապհոյ եւ մեծին Սահակայ՝ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, ուշեղս եւ քաղածմունս, փափկաձայնս եւ երկարօգիս, եւ զպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս, եւ ուսոյց զընաւ կողմանս բաժնին Պարսից՝ բայց ի Յունաց մասնէն, որք ընդ ձեռնադրութեանն սուգանեցան՝ վիճակեալ յաթոռն Վեսարու, վարել յունական դպրութեամբ եւ ոչ ասորւով։»

Այսպիսի նկատողութիւնք եւ տեղեկութիւնք կը ցուցնեն որ Տայերէն այրութիւնքի մէջ չկար նշանաբար յունական ազդեցութեան ենթարկեալ բան մը։ Եթէ ըլլար այսպիսի կէտ մը՝ Սահակ եւ Մեսրոպ կրնային մասնանիշ ընել յունական այն տարրն եւ լռեցնել հակառակութիւնք։ Այն որ չըլլին այսպէս, այլ գոյն վերագրեցին վերնական ներշնչման, կը ջրելն թէ ոչ որեւորտէ ի բնական, այլ որեւի՛թ յԱսորի եւ ի Պարսի քրտեալս եւ այն տեքնոն, որոնցի լրբացած է հայերէն այբուբենը։

Թ Ղ Թ Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԼԵՃԱՍՏԱՆԻ ՆՈՅՈՑ ԵՎԿԵՆՆԵՐԵ

Լէոպոլտը (Լեմբերգի) Տայածես եպիսկոպոսութիւնն ըստ հաւանականագոյն կարծեաց ԺԳ. դարուն արդէն գոյութիւն ունէր։ Ծանօթ է մեզի թէ Հայոց առաջին գաղթականութիւնն եղաւ 1062ին՝ Անի քաղքէն ի Ռուսաստան, ուր եւ իրենց եպիսկոպոսական աթոռը հաստատեցին։ Սակայն 1367ին մեծ բազմութեամբ Լեհաստան գալով, այնպէս սիրելի եւ հաճեալ կան եղան ժողովրդեան եւ տէրութեան մեծամեծներուն, որ Գաղմիւր Կեմ՝ Լեհաստանի թա-

գաւորն՝ իրենց կղերին եպիսկոպոսական աթոռ մը շնորհեց. որուն կը վկայէ Յովհաննէս (1365) Լէոպոլտը առաջին եպիսկոպոսին մագաղաթեայ կոնդակը։

Թառաջագոյն մեր Լէոպոլտը Տայրապետաց իրաւաբանութիւնն կը տարածուէր Հայոց կղերին զանազան գաւառներուն վրայ, ունենալով նաեւ սեպհական օգնական եպիսկոպոսներ, բայց ժամանակաւ իրենց ունեցած իշխանութիւնը կամաց կամաց ամփոփուեցաւ Վալդիգիս եւ Պուգովինս գաւառներու վրայ միայն, որովհետեւ թէ տեղւոյ հռաւորութեան եւ թէ ուրիշ իսպախարար արգելքներու շնորհիւ՝ Լէոպոլտը Տայրապետներն անկարող եղան իրենց իրաւաբանութիւնը ռուսական Լեհաստանի մէջ բնակող Հայոց վրայ բանեցնելու։

Վալդիցի եւ Պուգովինայի Հայերը կը բնակին այժմ գլխաւորաբար Լէոպոլիս, Պոժեժանը, Լըսիեց, Սլախիսլու, Գութի, Գիսմինից, Հորոտեքս, Մեիարդին, Չեռնովից, Սուչավս եւ Պուգովինայի գնանգան գիւղերը։

Իսկ արքեպիսկոպոսական թեմը կը բաժնուի 3 կարգերիցութեանց (decanatus) եւ այլեւայլ ժողովրդապետութեանց։

Կարգերիցութիւնք իրենց ժողովրդապետութիւններով հետեւեալներն են.

	Թւ. հոգեօք
Ա. Կարգերիցութիւն Լէոպոլտը . . .	180
Բ. " " Ստանիսլաւի . . .	80
ա) Պոժեժանը	240
բ) Լըսիեց	44
գ) Գիսմինից	130
Գ. Կարգերիցութիւն Գութի . . .	1200
ա) Հորոտեքս	350
բ) Մեիարդին	420
գ) Չեռնովից	1000
դ) Սուչավս	214

Թեմիս մէջ գործող եկեղեցականաց խմբավորման առնուած լուսանկարը տեղեկացնելով՝ իւրաքանչիւրին համառօտ կենսագրականը կը նշանակեմ Հուդիեթ Երզնէ ընթերցողաց համար։

Մեր թեմին առաջնորդն է Ամենապատիւ Մեսրոպայծառ Սահակ Նիկողայոս Խաչակեան Մետրապոլիտը, որ է քահանայապետական առանձին Առաջնորդ, Էկեզիստ Գրանկիսկոս Եփեսէի կայսեր ներքին Խորհրդական,

* Լուսանկար խմբին մէջ չկան Ուլանովսկի Ուլանովսկի թաղաքի կաթողիկոսն ու 4. Բարձրովսկոս Գոսթեքցի Վերն. Միխիլայան վարդապետը։